

אפיגרמה יוונית-יהודית מבית שערים

מאת משה שנבה

בימי ינואר 1939 הראשונים, באמצע העונה השלישית לחפירות שיך-אבריק, גילו ד"ר מייזלר וחבריו-עוזריו מערכת קברים (מספר 11) במורדה המערבי של הגבעה, שעליה היתה בנויה העיר בית-שערים. חצר מרובעת, מקושטת בפסיפס, שאליה היו יורדים במדרגות רחבות, נמצאת לפני דלת המערכה. סמוך למערכת הקברים, מעליה, נמצאו שרידים של מבסוליאום מרובע גדול ונהדר. בו היו קשתות עגולות יפות, אחת בכל אחד מארבעת עבריו והקשת המערבית היתה מקושטת בתבליט של אפריזו חיות. בשפך המבסוליאום, שנפל במורד הגבעה ונדרדר חלקו אל תוך חצר המערכה, נמצאו שרידי לוח שיש לבן, שבו נחרתה כתובת. נראים הדברים כי שובר לכתחילה, ואח"כ פזרו משבריו את שבריו על פני שטח רב. השברים נמצאו במרחק כמה מטרים — עד כדי עשרה מ' — זה מזה. תנאי המציאה מחייבים, שלוח השיש היה קבוע באחד מקירות המבסוליאום. יתכן, כי נקבע בחלק התחתון של אחד הקירות.

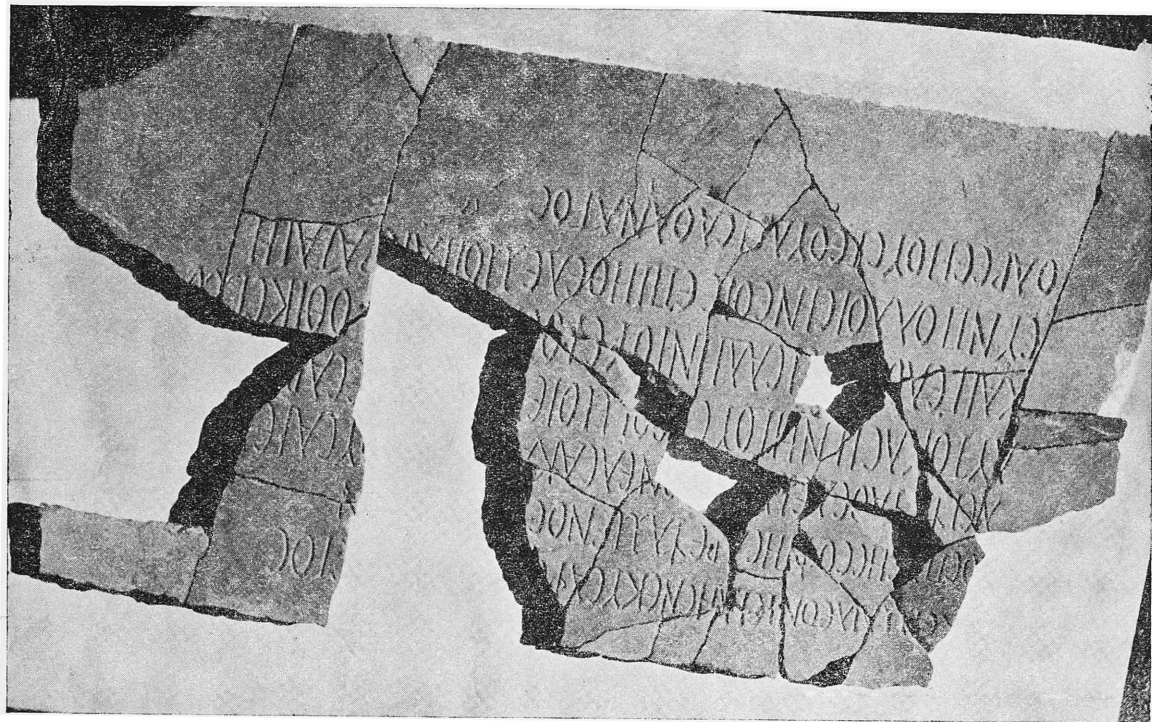
החופרים הרכיבו את 39 השברים בהצלחה רבה. ראשי השורות שלמים, ואילו בתוך החצי הימני של השורות 5—1 חסר חלק ניכר למדי. אף-על-פי ששברי קצהו הימני של הלוח לא נמצאו, ברורים ברובם סופי השורות וניתנים להשלמה (ע"י התצלום).

וזו העתקת הכתובת:

1	KEIMAIΛEONTEIΔHCNEKYCAΦC	CTOC
2	OCΠACHC COΦHC IPEΨAMENOC I	N
3	ΔEΨ . ΦAOCΔEI I ONEACAKA	YCAIE I
4	AYTOKACIΓNH TOYCI EOIMOIE I	ECAP
5	KAIΓEΛΘ . . EICADHNIOYCTOC /	TOΘIKEIM-
6	CYNΠOΛΛOICINEOICEΠIHΘEΛEMOIPAKPATAIH	
7	ΘAPCEIIOYCTE OYΔEICAΘANATOC I	

(1) האותיות המקוטעות, שאפשר להשלימן בוודאות לפי שרידיהן, ניתנו עד כמה שתנאי ההדפסה מרשים בצורה שבה שרדו אלינו. במקרה של ספק אפשר לעיין בתצלום ולהכיר מה נשתמר מהאות.

אֵלֶּיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְעָנֵנוּ כְּשֶׁנֶּאֱמָר וְעָנֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

- Κεῖμαι Λεοντείδης νέκυσ <Σ> αφο[ῦς υἱὸς Ἰοῦ]στος,
 ὅς πάσης σοφίης δρεψάμενος [...].^v
 λεῖψα φάος, δειλ[οὺς γ]ονέας ἀκα[χημέν]ους αἰε[ί],
 αὐτοκασιγνήτους [τ]ε, οἴμοι, ἐ[ν οἷς B]εσάρ[οις].
- 5 Καὶ γ' ἔλθ[ὼν] ἐ[ι]ς Ἄδην Ἰοῦστος [... αὐτόθι κεῖμα[ι]
 σὺν πολλοῖσιν ἑοῖς, ἐπ<ε>ὶ ἤθελε Μοῖρα κραταίη.
 θάρσει, Ἰοῦστε, οὐδείς ἀθάνατος.

אתרגם בדיוק, כל כמה שהשפה והענין מרשים זאת:

שוכב אני הֶלְיוֹנְטָאֲדִי (ז"א בן־ליונטיוס) מת, [בן] ספּו, [יו]סטוס,
 אשר אחרי קטפי מ [הפרות?] של כל חכמה
 עזבתי את האור, ההורים האומללים, המתאבלים בלי הרף,
 ואת האחים, אוי לי, [בב]ית שערנים שלי.
 ואחר לכתי שאולה, אני יוסטוס [בן] ליו? שוכב כאן
 עם רבים מאנשי, היות ורצתה כך המוירה (הגורל) התקיפה.
 התנחם, יוסטוס, אין איש בן־אל־מות.

ההשלמות. — שורה 1: השלמת השם יוסטוס יכולה להחשב לוודאית.
 אחרי הפטרונימיקון בא שם המת בהדגשה מיוחדת בסוף החרוז (עי' שו' 5 ו־7).
 αφο הוא כפי הנראה שארית שם האם, כי אין מקום לאיזה שהוא דבר אחר כאן:
 ולכן יש צרך במלה υἱός, אם כי ההשלמה מהווה קשי מטרי (ל-Σαφώ בבית
 שערים עי' להלן בפרק שמות).

שורה 2: אחרי δρεψάμενος, קרוב מאד למקום השבר, נכרת שארית
 זעירה של קו מאונך והקו מתחיל מלמטה ומגיע עד לנקודה, הגבוהה במעט
 מאמצע גובה האותיות. למעלה היא נוטה במעט לימין. שריד זה יוכל להיות שארית
 של K או B; האפשרות השניה מתקבלת במעט יותר על הדעת. — שריד האות
 שבסוף השורה ודאי שהוא שריד N. כשמשלימים את הלקוי, יש להתחשב בעובדה,
 כי ביחוד בשלוש השורות הראשונות נכתבו האותיות של חציה הימני של הכתובת
 בצורה גדולה יותר, מתוך רווחים גדולים יותר בין אות לאות. במבט ראשון יוכל
 להראות שחסר פועל בהוראה "נפטרת" "הלכתי מן העולם", למשל κατέβην
 [השווה], *Kaibel, Epigrammata Graeca ex lapidibus conlecta (=K)*,
 LXX גם ה־LXX משתמשים בפועל זה.²⁾

(2) הבטוי הוא הומירי ומשמם נלקח לאפיגרמות, השוה δὴ ὅτε ἦματι τῷ 252 ψ

κατέβην δόμον Ἄιδος εἶσω.

המושג "ירוד שאולה" וכד' עי' בראש' ל"ז, ל"ה: *καταβήσομαι... πενθῶν εἰς ἄδου.* (השווה במ' ט"ז, ד', ל"ג; איוב ז', ט'; י"ז, ט"ז; תהל' נ"ד, ט"ז; ישע' י"ד, ט"ו, י"ט. יחזק' ל"א, ט"ו)³. אולם השלמת הלכוי בפועל זה או בדומה לו בהוראתו היה גורם לזימון אַסִּינְדְּטִי של שני פעלים, כמעט לטבטולוגיה. כמו־כן קשה למצא תמורה יוונית מתאימה במקום זה להשלמת פועל שהוראתו "חייתי" אפילו בצורת בינוני; ביחוד מקשה המשקל השירי על כך. גם במקרה זה קשה להניח שתי צורות של הבינוני זו על־יד זו. הן האַסִּינְדְּטִון והן שתי צורות הבינוני נמנעים מהם, כשמשלמים השלמה ישרה (אוביקטום) ל־*δρεψάμενος*. על ידי כך נעשית האפיגרמה למשפט שבנינו הסינטכטי שלם וארבעת הרוזיה הראשונים מתאחדים למשפט אחד: *καίμαι... ὄς... δρεψάμενος... λείψα*. השלמה טבעית ביותר נראית תיבה כמו *[καρπός]*, אולם יש לדחותה משום שאין היא מתאימה לגדלו של המקום החלק ולקויה מטעם המשקל. מדידה מדויקת של האותיות המושלמות ביתר השורות מוכיחה, שהמלה קטנה מדי. אף ההשלמה *[καρπός]* קשה, גם אם יתירו הכללים הדקדוקיים להשלים בגנטיווס ואם רשאים אנו, מבחינה שיטתית, להשלים השלמה שהיא טעות משקלית (על שאלות המשקלים באפיגרמה שלנו עי' להלן: "משקל"). *[τὸ καλό]* חָרָה, אבל גם כן אפשרי. הגנטיווס מחובר אל *δρέπω-δρέπομαι* הן בשמוש הפשוט הן בשמוש המטפורי. אמנם אפשר לשקול גם את ההשלמה *[κλαδέω]*. המלה *[πετάλω]* נראית פיוטית מדי⁴. מתקבלת

(3) בהוראה זו שייך איפוא הפועל גם לאוצר המילים של יהודים דוברי יוונית, ומשורר יהודי בן סביבה יהודית שדיברה יוונית יכול היה לדעתו מן הליטורגיה או מתוך קריאת הספרות הדתית המתורגמת.

(4) את התיבה *καρπών* מעלה על הדעת הפסוק *ἀτελῆ σοφίας* Pind., *frag.* 209 *καρπὸν δρέπ(ειν)*, cf. Plato, *Resp.* 457b, *ἀτελῆ... σοφίας δρέπων καρπών*. על השימוש שבחיי המעשה בימי הקיסרים מעיד P Oll., *Lex.* 7, 146; במובן הפשוט מצויה תיבה זו בהומירוס *τέρπεινα δρυός* μ. 357 *φύλλα δρεψάμενοι*. והבנין בדיק כמו בחרוז שלנו; בצרוף עם *ἄνθη* בהימנוס ההומירי Eur., *Hel.*, 243, *χλοερὰ* וגם *in Cer.* 425. במובן המטאפורי השווה *οὔτις Ἑλλάνων δρέπει*, 6, 48.. *ἦβαν δρέπων*, Aesch., *Sept.*, 718 *αὐτάδελφον αἶμα δρέψασθαι θέλεις*; *Anthol. Pal.* (= AP) XII, 125, 4: *κενεὰς ἐλπίδας ἐδρεπόμαν*, Iul.or. 7, 207c *ἡδύσματα ταῦτα παρὰ τῆς ποιητικῆς Μούσης ἐδρέφατο*; AP VII 218, 7, *δρεπτόμενοι χάριτάς τε καὶ ὄνητήν Ἀφροδίτην*; *ib.*, 219, 2 *...χαρίτων λείρια δρεψαμένη*. הגוררת גנטיווס אחריה, עי' *παρὰ* במקום מתוך יוליאנוס שהזכרתי לעיל וגם Plat., *Ion*, 534b,

על הדעת ביותר – אף־על־פי שאינה רגילה – ההשלמה [βιβλίω]ן, שאין בה לא משום קשי דקדוקי ולא משום קשי משקלי לפי כל הנאמר לעיל, בהתחשב עם האפיגרמה האטית שב-CIA III, 779, שבו אנו קוראים:

κρίνανθ' ἰητρῶν σοφὰ δόγματα καὶ τὸ περισσὸν
ἐκ βύβλων ψυχῆς ὄμματι δρεψάμενον.

אמנם יש כאן השלמה ישרה (אוביקטום ישר) התלויה ב־δρεψάμενον והפועל מחובר אל שם העצם שלפניו ἐκ, אולם ה־δόγματα σοφὰ על־יד הביטוי ἐκ של האפיגרמה δρέβλων δρεψάμενον מוצאם מאותו חוג־מחשבה עצמו, שבו נטבע החרוז השני של האפיגרמה שלנו. המקום הזה ראוי לשמש אסמכתה להשלמה. האפיגרמה האטית היא בת תקופתו של אבגוסטוס בקירוב. אף על פי שההשלמה האחרונה מתקבלת על הדעת ביותר ביחוד באפיגרמה יהודית, איני מעיז להכניסה אל תוך הטכסט עצמו. גודל הלקוי מתאים לה בלא־ספק.

שורה 3: בסוף השורה נכר שריד של קו מאונך, כנראה שארית של I ; אמנם N אפשרית גם היא.

שורה 4: במקום החלק שאחר αὐτοκασιγνήτους נעלמה כמעט לגמרי ה־T, שבכתובתנו קווה המאוזן מלמעלה קצר למדי. מהקו המאונך נשארה רק שארית קטנה בלבד. ה־E ניכרת בוודאות. היא נכתבה למרות ההבלעה (האֶליסיה), הנהוגה לפני התנועה בחרוז. לעניין TE בהבלעה לפני תנועה באותו

ἀπὸ κρηνῶν μελιρρῦτων ἐκ Μουσσῶν κήπων... δρεπόμενοι τὰ μέλι; *Resp.*, 401c, *AP VII*, 217, 3, ἄ νέον ἤβης ב־ניכר יפה המעבר למבנה זה נכר יפה ב־πολλά... ἀπὸ πολλῶν δρεπόμενοι *Plat., Leg. VIII*, 844e, ἐὰν ἐκ τῶν ἑαυτοῦ (χωρίων) והשווה; ἄνθος ἀποδρέψαντες. δρέπη; *IG. XII.7 410, 9*, πρὸ τοῦ δρέψασθαι τινα τῶν ἀφ' (sic) αὐτοῦ (scil. τοῦ δένδρου) γλυκέων καρπῶν; *Suidas* (ed. Adler), no. 1520, s.v. δρέπομαι: הישרה (האוביקטים הישר) בגנטיוס במובן הפרטיטיבי: δρέπου: בצרוף ההשלמה *Philostr., Her.*, 663, δρέπου: ἠσώπων σοὶ λόγων ἐδρεψάμην ἀγῶ. τῶν φύλλων μᾶλλον, ἐκείνων γὰρ τὸ ὀδωδένα (cf. *Pind. frg.* 123, 1 χρῆν μὲν κατὰ καιρὸν ἐρώτων δρέπεσθαι, θυμέ, σὺν ἀλικίᾳ; *Anth. Plan.* IV, 231, πόρτιες *Philoxenos* (*Diehl*), השווה, κλαδέων ; בעניין κλαδέων השווה, *Anth. Lyr.*¹ I, p. 314 fr. 1a הכוח בניגוד ל־κλάδων *Bergk* ואינו מקבל את הצורה המַטְפֶּלְסִית. הדטיוס κλάδεσι נמצא אצל אריסטופנס, ציפורים 239, אצל ניקנדרוס (*Athen. XV*, 683c). על כל פנים ניכר באפיגרמה שלנו – ונשלימה ככל אשר נרצה – שימוש הלשון הנוג ובשירה ובפרוזה הנשגבה למן פינדארוס ועד יוליאנוס.

מקום עצמו בחרו עי' למשל⁶ Kaibel, p. XIX, No. 932a, v. 4. אחר MOIE ניכרת שארית של קוו מאונך עקום במקצת. הקוו הראשון של האות N בכתובתנו מעוקם לפעמים במעט. היות והקוו בדיוק בתוך השבר אין לקבץ את מהותו בוודאות.

בין E ובין ECAP יש מרחק היכול להכיל בתוכו חמש, לכל היותר שש, אותיות. לפי בנין האפיגרמה (על המשקל עי' למטה) יש לצפות כאן למשקל מחומש (פנטאמטר). אמנם גם משקל משושה (הכסאמטר) אפשרי הוא. לפי האחרון יתכן להשלים [εσάρ[οισιν] B]εσάρ[οισιν] ξοῖς ובמקום ξοῖς אפשר לחשב גם על εμοῖς. עתה אין עוד ספק בדבר שמקומנו בבית שערים. גילוי בית הקברות הגדול בלבד היה בו משום הוכחה. וכעת נוסף אישורו של בית הכנסת הגדול ולבסוף גם אישור בתעודה כתובה⁶. השלמה אחרת למקום החלק (במקום שם עיר מוצאו של הנפטר) לא הצלחתי למצוא. המקום נזכר ביוספוס: καὶ περὶ Βήσαρον : Vita, 118: πολὺν⁷; 119: πολὺς (σῖτος scil.)... εἰς τὴν Βήσαρον συλλεγόμενος⁸). שם בית שערים נכתב ביוסיפוס ב-η ולא כמו באפיגרמה שלנו ב-ε והוא נתן בצורת נקבה ביחיד. להשלים [B]εσάρ[α] ξοῖς א-יאפשר מפני גדלו של המקום החלק, ואילו ההשלמה ξοῖς במקום η לא תתכן מפני המשקל. אולם הכתיב ב-ε וצורת השם ברבים שבאפיגרמה שלנו אינם גורמים קשי רציני. הצורה העברית של השם היא או בית שערים (למשל נדה ל"ב, א') או בית שריי (כך כתוב בירושלמי עירובין פ"א, י"ח, רע"ג). לא יקשה להכיר בצורה המקוצרת אותה צורה שהעתיקה היוונית רשומה ביוסיפוס ובאפיגרמה שלנו. המלה בית נכתבת בהעתק יווני ην βηθηθ והן βεθ, ולפעמים בצורת-βαθηθ⁹. על סמך החמר המובא (הערה 9)

(5) השווה גם למשל האפיגרמה במצבת ארכילוכיוס Diehl, *Anth. Lyr.*⁴ I p. 226,

p. IVb v. 15.

(6) עי' הסקירות המוקדמות של מייזלר ושנבה בידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה ו' (תרצ"ט), ע' 101–104, והסקירה המוקדמת על עונת חפירות תשנה שם ה' (תרצ"ח) ע' 49–97 ועל קביעת המקום הטופוגראפית, ע' 63 ואילך.

(7) בכה"י Βήσαρος MW. האקוסאטיוס ודאי הוא מפני ההוספה πολὺν, ובמקום מלה זו קוראים אותם כה"י ἀώμηην. הנגינה (האקצנטוס) בכה"י אינה מוכיחה ולא כלום בנוגע למבטא השם בזמן התלמוד (עי' הערה 8). קשה לחשוב על צורת נומינאטיוס Βήσαραι.

(8) ב-M כתוב Βησαρῶν, ב-B Βησαρῶν. כה"י אלה מטעימים את הנגינה (האקצנטוס) בהברה אחת. הנגינות בכה"י מאוחרות ואין להן ערך. יפה עשה Thomesen *Loca Sancta* ב-*Loca Sancta* שלא ציין כל נגינות כלל.

(9) ביוסיפוס נמצא זה יד על יד זה Βεθσουρα, Βαιθσουρα, Βηθσουρα.

אין לקבוע איפוא, לפי עדות יוסיפוס, כל הבדל בין Βησαρα ו-Besaqa. האות «e» בוטאה או כתנועה ארוכה או כתנועה קצרה ובחרו שלנו היה צורך ב-ε ולא ב-η. לעובדה זו שהשם המיוון הלך אחר הצורה הארמית «בי» ולא אחר הצורה העברית «בית» יש אנאלוגיות; השווה למשל בישן בתלמוד⁴⁰ ובית ישימות ביוסיפוס⁴¹ Βησιμώ. B., IV, 438. בית שערים בלשון נקבה ביוונית, Βησαρα, מצוי איפוא ביחד עם הצורה שבלשון סתמי רבים (neutrum pluralis) כמו בכל שמות המקומות הנ"ל ('עי' הערה 9), ומחבר האפיגרמה שלנו בחר בצורה סתמית ברבים, מפני שצורת הפרונומן בדטיווס ברבים, שהוא הוסיף לשם, התאימה למשקל. שורה 5: אחרי IOYCTOC ניכרת שארית של קוו אלכסוני, דהיינו הקצה התחתון של " / " שיכול להיות רק שריד של A או Λ או X. ה-A אינה באה בחשבון, היות והמשקל דורש שההברה הקודמת תהיה ארוכה מחמת מעמדה (positione). הואיל וההשלמה αὐτόθι ודאית היא, מן ההכרח הוא, שהמלה החסרה תהיה בת שתי הברות השקולות ὁμοῦ, למשל αὐτόθι [χρόνῳ], היינו: «ואחרי שאני יוסיפוס ירדתי [במועדי] שאולה». אם נכון הדבר, הרי יוסיפוס מת בזקנתו. אולם ההשלמה אינה נראית לי ביותר. מתקבלת יותר על הדעת ההשלמה [Λέου αὐτόθι]. היינו עלינו להניח ששם האב ליוניטיוס נזכר כאן במקומו ובאופן מתאים מאוד פעם שנייה, והפעם בסדר נכון: שם הבן ואחרי שם האב בגנטיווס ובצורה

החמר הנוגע לשם זה ביוסיפוס בשלמותו, הואיל והוא יוכל לשמש דוגמא לקביעת המין של שם המקום. B(ellum) I 41: Βηθσοῦρον; Ant(iquitates) VIII, 246: Βηθσοῦρ; XII 313: ἐν Βεθσοῦροις; 326: τὴν Βεθσοῦραν; 367: εἰς Βηθσοῦραν; 370: ἀπὸ τῆς Βεθσοῦρας; 375: εἰς Βεθσοῦραν. צורת הנקבה בכל כה"י). בדומה לכך השם בית שאן: Ant. V, 83: ἐπὶ Βηθησάνων; VI, 374: τῆς Βηθσάν πόλεως; 376: εἰς Βαιθσάν. XIII, 188: εἰς Βαιθσάν. Ant. I, 284: ὄνομα αὐτῶ Βηθῆλ θέμενος; 342: ἐν Βαιθῆλοις (cf. V, 82); V, 130: Βῆθηλα; 159: εἰς Βέθηλα πόλιν; VI, 32: ἐν Βεθῆλω; 55: εἰς Βέθηλα; VIII, 226, 228: ἐν Βεθῆλη πόλει (cf. 230); VIII, 284: τὴν Βηθῆλην; XIII, 15: Βέθηλα. והוא הדין בבדיקת כתיבו של יוסיפוס בשם בית-חורון. בעניין צורת הנקבה עי' למשל ביוסיפוס Βεθώραν, B II, 550: εἰς τὴν Βεθώραν (Βηθωρῶν FV) B II, 228: κατὰ γὰρ τὴν Βαιθῶρων (Βηθωρῶν FV). צורה שאין להטותה נמצאת אולי B II, 228: κατὰ γὰρ τὴν Βαιθῶρων (Βηθωρῶν FV).
 .Ant. V, 60: Βηθωρὰ καλεῖται Βηθ לצורה Βηθ עי' Βηθωρὸ δημοσίαν ὁδόν.
 Chron. (Schoene II, 88) מעיר שהעיר נקראה Βα<i>σαν לפני

שהוכתרה בשמה היווני.

מקוצרת Λέος במקום Λεόντιος. השם Λέος כשם יהודי מצוי ברומא, (Frey, *Corpus I*, 157): Σαββατίς... γυνή Λέου.¹² ההשלמה מתאימה יפה למקום החלק וממלאה אחר דרישות המשקל.

השמות. – העובדה שהאפיגרמה נמצאה בשטח בית הקברות הגדול של בית שערים היתה מספיקה בכדי לקבוע את מקורה היהודי, אולם השמות הנזכרים בה מעידים גם הם על מוצאה. בשם יוסטוס נקרא מתנגדו של יוסיפוס, יוסטוס איש טבריה, בנו של Πιστός. השם נמצא בכתוב ארמי בבית הכנסת של נערן על יד יריחו¹³: פינחס כהנה בר יוסטה. במעשי השליחים א', כ"ג מדובר ביוסף, ὁς ἐπεκλήθη Ἰουστὸς.¹⁴ יוסטוס אחד, שהוא כנראה בן הגולה, נקבר בירושלים¹⁴. שני אנשים שנקראו בשם זה נקברו ביפו¹⁵. בתלמוד ובמדרש השם מצוי למדי¹⁶. באיטליה מצוי השם הרבה פעמים בכתובות יהודיות¹⁷.

שם האב הוא ליונטיוס ובצורה מקוצרת אולי Λέος, אם השלמתנו נכונה. אין לתמוה על כך, כי שמו של האיש נכתב באותה הכתובת עצמה בשתי צורות. יש דוגמאות לדבר זה גם בכתובות יהודיות¹⁸. בחיים ודאי השתמשו הן בצורה השלמה הן בצורה המקוצרת הפמיליארית, והצורה המשפחתית יכלה להכנס לשיר דווקא כמו שהיא, אחר אשר נזכר שם האב בשו' 1 בצורת הפטרונימיקון שאינה רגילה. הפטרונימיקון במקום הזה היא תוצאה של חיקוי הסגנון ההומירי שהמחבר שואף אליו. ככל הידוע לי, דרך זאת של ציון שם האב אין דומה לה בכתובות יהודיות. בא"י השם אינו נדיר. בבית שערים נקרא בשם זה אבי משפחה מכובדת

12) אין טעם לראות ב-Λέος צורה של לוי; כפי הנראה סבור כך פריי, המוסיף בתרגום הכתובת = Lévi? . אפשרי ש-Λέος הוא תמורה צלצולית ללוי.³

13) ראה E. L. Sukenik, *Ancient Synagogues in Palestine and Greece*, p. 75

הכתובת היא כמו בית הכנסת מסוף המאה הרביעית, התחלת המאה החמישית, עי' שם עמ' 31.

14) עי' Klein, *Corpus*, p. 30, No. 83.

15) עי' קליין, שם, ע' 47 ואילך, מס' 135; 136. וכן השווה שם, ע' 49 מס' 146,

שבו נזכר אבי הנפטר – יוסטוס. ליוסטוס כתחליף ליוסף עי' ויקרא רבה פלב-ה וליברמן בספר קרויס עמ' 306.

16) עי' Krauss, *Lehnwörter*, s. v. הכתיב הוא יוסטא או יוסטה.

17) Frey, *CII I*, nos. 3; 13; 125; 358; 359; 502; 551; 357; (17

הלטינית *Iustus* הוא נמצא במס' 224, 245, 252; כל הכתובות הן מרומא; עי' שם, מס' 629 – מטרטוס, ומס' 670 – מנארבון.

18) כוונתי לדון בתופעה זו במקום אחר.

שבאה מתדמור⁽¹⁹⁾ ובעל בנק אחד, גם הוא איש תדמור, בכתובת בית שערים מס' 134⁽²⁰⁾. בתלמוד הירושלמי נמצא השם שלש פעמים⁽²¹⁾. בחמת גדר נזכר בכתובת אחת: קיריס ליאנטיס⁽²²⁾. על נוצרים נקרא השם בעזה ופעם הוא מופיע בכניסיה שעל הר נבו⁽²³⁾. ברומא נקראים פעם אב יהודי וגם בנו בשם Λεόντιος⁽²⁴⁾. באטיקה נקבר יהודי הנקרא בשם זה, אשר סבו בא מקיסרין שבא"י (כפי הנראה); אלמלא כך, לא היה נכדו, שהציב את מצבתו, מזכיר את מקום מוצאו⁽²⁵⁾. ליונטיוס אחד, יהודי מכריסופוליס בפונטוס, נזכר בכתובת אחת⁽²⁶⁾. השם היהודי Λέος כבר נזכר לעיל. השם ליונטיוס מקובל מאד בין אומות-העולם שבמצרים⁽²⁷⁾. *Consularis Palaestinae* אחד נקרא בשם זה, ונזכר ב-*Cod. Theod.* XII, 1, 55. משנת 363⁽²⁸⁾. שם האם הוא Σαφώ או Σαφού (= Σαφρώ או Σαφρώ). במקום הסופיכס הידוע ω, השכיח בשמות נשים (עי' Νικώ וכד'), נכתב כאן ου⁽²⁹⁾. על נכונות פרושנו תעיד העובדה, כי השם Σαφού נמצא עוד פעם בכתובת בית שערים מס' 33: Εὐμύρι, Καφού, μήτηρ Ἰωσήφ. יש לנו איפוא כאן עדות לצורת הנומינטיוס (כנראה אין לחשב על ווקאטיוס) של שם אשה זה. במצרים לא נודע השם לפי עדות פרייזיגקה (בספר השמות אשר לו). הצורה שבסופה ου נמצאת ב-*Audacia* CIL VIII, 1911: *Charitu*; 8576: *Iulia Caritu* או *Χαριτού*. הסופיכס ου בנומינטיוס נוצר ודאי תחת השפעת יתר

- (19) עי' הסקירה המוקדמת שלי על כתובות בית שערים, ידיעות, שנה ה' (תרצ"ח), ע' 87 ואילך, כתובת מס' 78 מבית שערים והמקומות המקבילים שהבאתי שם.
- (20) עי' שם, עמ' 95.
- (21) Krauss, *Lehnwörter*, s. v.
- (22) E. L. Sukenik, *The Ancient Synagogue of El-Hammeh*, p. 53 sq.
- (23) עי' 322; 275; *Suppl. Epigr. Graeca* VIII.
- (24) עי' 134; *CII* I, Frey.
- (25) עי' פריי שם מס' 715. מכירים אנו Λεοντία אחת מרומא (עי' פריי, שם, מס' 369) ויהודי בשם Λεοντίσχος מתיסליה (פריי, שם, מס' 701).
- (26) עי' פריי, בכרך השני של הקורפוס (עוד טרם יצא לאור) במס' 801.
- (27) עי' Preisigke, *Namenbuch*, s. v.
- (28) על שכחות השם בחקופת התלמוד במזרח המיוון מעידה העובדה ש-*Seeck* בספרו *Die Briefe des Libanius* מזכיר 16 איש שנקראו בשם ליונטיוס.
- (29) עי' E. Mayser, *Gram. d. gr. Pap. aus pto. Zeit. I, Laut und Wort-* lehre, 2. Teil: *Flexionslehre*², 1938, p. 26.

היחסות (הקסוסים), הנוצרות כולן בשמות אלה בסופיכס *ov*. דוקא מתוך אפי-גרמות אפשר ללמוד כי שמות הנשים שסופם ω הם צורות מקוצרות, היפוקוריסטיות מטבען. פילודימוס, ב-*Anth. Pal.* XII, 173, קורא לאהובתו, ששמה המלא $\Delta\eta\mu\omega\nu\acute{\omicron}\eta$ ³⁰, הן בשמה המלא והן בשמות אהבה $\Delta\eta\mu\acute{\omega}$ או $\Delta\eta\mu\acute{\omega}\rho\iota\omicron\nu$. ב-*Anth. Pal.*, V, 115, נזכר הגנטיווס $\Delta\eta\mu\omega\upsilon\varsigma$. אותו פילודימוס קורא ב-*Anth. Pal.* IX, 570, אהובה אחרת בשם $\Xi\alpha\nu\theta\acute{\omega}$, וב-XI, 41 הוא קורא לאשה זו בשמה המלא $\Xi\alpha\nu\theta\acute{\iota}\alpha\pi\eta$, וב-IX, 570 $\Xi\alpha\nu\theta\acute{\omega}$ וגם $\Xi\alpha\nu\theta\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\nu$. הצורה ב- $\acute{\omega}$ משמשת איפוא כצורת הקטנה או אהבה לשמות שהרכבם שונה. ולכן יש לראות ב- $\Sigma\alpha\phi\acute{\omega}$ או $\Sigma\alpha\phi\acute{\omega}\rho\iota\omicron\nu$ שלנו צורת *Hypocoristicon* ממש כמו שאנו חושבים את $\chi\alpha\rho\iota\tau\acute{\omega}$ לצורה מקוצרת של שם כגון $\chi\alpha\rho\iota\tau\acute{\omega}\nu\chi\eta$. $\Sigma\alpha\phi\epsilon\iota\tau\alpha$ היא אשת חנניה הנזכר במעשי השליחים ה' א'. שפרא נזכרת בקבר כפר שלוח³¹, והיא היא שפירא. $\Sigma\alpha\phi\epsilon\iota\tau\alpha$ – אשה יהודית – נזכרת גם בכתובת מירושלים³², בצורת $\Sigma\alpha\pi\acute{\iota}\tau\alpha$ הוא חרות בגלוסקמה יהודית מירושלים³³. השם $\Sigma\alpha\phi\acute{\omega}\rho\iota\omicron\nu$, המצוי בכתובות בית שערים פעמים, נכתב איפוא בצורה הרגילה ביוון לשמות נשים. השם $\Sigma\alpha\phi\acute{\omega}$ שייך לאותם השמות בעלי-שני-פרצופים, שהיהודים אהבו להשתמש בהם כמו אז כן גם היום. יהודיה ששמה $\Sigma\alpha\phi\acute{\omega}\rho\iota\omicron\nu$ חשבו בחברה היוונית שנקראה על שם $\Sigma\alpha\phi\acute{\omega}\rho\iota\omicron\nu$ או $\Sigma\alpha\phi\acute{\omega}$ המשוררת, בעוד אשר היהודי שמע בשמה המקוצר את השם היהודי הארמי שפירא: היפה. זוהי איפוא תמורה צלצולית יוונית לשם יהודי המבטא רעיון מסויים³⁴.

וכעת אפשר לעבר לפירוש מפורט של האפיגרמה לפי חרוזיה ולנסות להבין אותה הן מתוך המחשבה היוונית הן מתוך המחשבה היהודית שבשתיהן עומד מחברה.

(המשך יבוא)

30) אמנם מסורת כתבי היד כותבת $\delta\acute{\omicron}\upsilon\tau\omega$, η $\Delta\eta\mu\acute{\omega}$, אולם תקונו של Kaibel ב-*Hermes*, XV, p. 459 יכול להחשב לוודאי.

31) עי' קליין, קורפוס, ע' 21, מס' 14; ועי' הערת דלמן, שם עמ' 90.

32) עי' ל. מאיר בקובץ החברה העברית לחקירת א"י חלק א' חוברת 2-4 (1922/24)

עמ' 71 עד 73 (160 p. 1926 *Rev. Bibl.*) והשוה גם *Suppl. Epigr. Gr.* VII, 201.

33) עי' א. ל. סוקניק, חרביץ שנה א' ספר ד' (1930), ע' 142.

34) גם נשים יווניות נקראו בשמות שביטאו רעיונות מסויימים, עי' למשל *Suppl. Epigr.*

Gr. VIII, 702 (I/II sc. p) ושם כתוב $\text{Ἰσίδωρα ἢ καὶ Ὀραία}$, היינו היפה.